

Erich Kästner különös élete

SZEKÉR NÓRA

1976-ban született Budapesten. A PPKE BTK történelem, német és esztétika szakos hallgatója. A XX. Század Intézet ösztöndíjasaként a Magyar Testvéri Közösség történetéről végez kutatásokat.

¹Erich Kästner vallomása önmagáról. *Élet és Irodalom*, 1974, 31.

„Vendégünk moralista; Racionalista, Dédunokája a német felvilágosodásnak, esküdt ellensége a hamis *mélységnek* (...) hódolója, és rajongója a három elidegeníthetetlen követelésnek: az érzelmek őszinteségének, a gondolkodás tisztaságának és az írott s mondott szó egyszerűségének. Hisz a józan emberi észben, miként a csodában, és így minden szép rendjén is volna, ha hinne a csodában, de hiszen éppen ezt tiltja meg neki a józan emberi ész.”¹

1933. május 10-én a náci Németország több nagyvárosában egy nagyszabású propagandaakció keretében tűzbe vetették huszonnégy, a birodalom szellemiségétől idegen író, újságíró, filozófus műveit. Olyan mesterek estek áldozatul, mint Thomas Mann, Bertold Brecht, Kurt Tucholsky, Alfred Döblin, Erich Maria Remarque és Erich Kästner. Mai szemnek talán furcsán hat Kästner neve ebben a névsorban, hiszen számunkra ő *Emil és a detektívek*, *Két Lotti*, *Május 35* kedves szerzője, de semmiképpen sem birodalmi ideológiára veszélyes felforgató.

Érdekessége a 20. századi irodalomnak, hogy nem egy jelentős írója él a köztudatban mint a gyermekirodalom mestere. Gondoljunk csak Nemes Nagy Ágnesre vagy Weöres Sándorra. Úgy tűnik, e század természete, hogy nagy szellemeit csak gyermekírókká szelídülve hagyja szóhoz jutni. Vajon Kästner is — aki a közhiedelemmel ellentétben nem csupán meseíró, hanem lírikus, drámaíró, esszéista, regényíró is egyben — e szellemiségnek esett volna áldozatul? Vagy e század szellemi és politikai kavalkádjában nem kedvezett egy igaz moralista gyomrának, menekvést így csupán az ifjúsági könyvek rejtekében találhatott? Vagy pedig felnőtteknek szóló könyvei nem ütik meg az irodalmi kánon szigorú mércéjét, és így már nem válhatott a korlátolt kapacitású irodalmi köztudat részévé?

A *Fábián egy moralista regénye*, egyike azon Kästner műveknek, amelyek máglyán végezték karrierjüket a náci Németországban. Ez a könyv tabuk és kertelés nélkül beszél el egy bűnös város mindennapjait, erőszakkal, szexualitással, az erkölcstelenség mindenféle fajtájával sűrűn átszőve. Telis-tele fogalmakkal, melyeknek boncolgatása a felnőttirodalom mércéjével mérve is bátor szókimondás. Hogyan vált e könyv írója mégis a gyermekirodalom mesterévé és egyik legnagyobb klasszikusává?

A drezdai anyakönyvi hivatal bejegyzése szerint 1899. február 23-a reggelén jött világra Emil Erich Kästner, Ida Amalia Kästner

A családi fészek

és Emil Richard Kästner fiúgyermeké. Az apa, egy dresdai bőrdyár szíjgyártója, és felesége nem dicsekedhettek könnyű élettel, hiszen a századforduló gépiesedő világában nehéz volt kisiparosként boldogulni. Tovább nehezítette sorsukat, racionális alapokon, de érzelmek nélkül megkötött boldogtalan házasságuk. Kästner édesanyja, akit a rossznyelvek grófnőként is emlegettek, büszke és nagyravágyó asszony lévén, elégedetlenül élte meg azokat az életkörülményeket és azt a társadalmi rangot, amelybe házassága folytán került. Az a milió, ahol az értelmiségi világgal a kapcsolat a pap és az orvos személyében ki is merült, nem elégitette ki szellemi igényeit. A társadalmi ranglétrán pedig a felemelkedés igen reménytelennek látszott. Ami számára nem sikerülhetett, azt gyermeke életében kívánta beteljesíteni. Minden energiáját kérlelhetetlenül annak szentelte, hogy Erich fiának jobb jövőt biztosítson. A fiú így a családi civakodások és a túlradó anyai szeretet kereszttüzeiben növekedett. Az anya számára semmi nem jelenthetett akadályt, ha a fiáról volt szó. Csak hogy Erik kedvében járjon, még úszni és biciklizni is megtanult, pedig az eféle foglalatosságok a századforduló világában egy anya számára semmiképpen sem számítottak ildomos viselkedésnek. Kästnerék kis lakása megtelt könyvekkel, magántanárok jártak-keltek, lassan a zongora (mint a polgári atmoszféra elengedhetetlen kelléke) is megjelent a nappaliban. És a kis Kästner fiú szorgalmasan gyakorolt az elefántcsont billentyűkön, miközben szerencsétlen édesapja a bűzölgő enyvekkel és egyéb szíjgyártó kellékekkel a ház pincéjébe szorult vissza.

Erich Kästner okos és tehetséges fiúnak bizonyult, és minden jel arra utalt, hogy semmi nem volt hiába, be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket. Tizenhárom évesen, 1913-ban felvételt nyert a drezdai tanárképző szemináriumba. Ezzel megnyílt Kästner számára a nagy lehetőség, hogy tanítóként az értelmiségiek világába bebocsátást nyerjen. A szemináriumban azonban a csalódások és a nehéz évek sora is elkezdődött. A tanárképzés porosz szigorúsága, korlátolt elvei nem kedveztek Kästner szárnyaló fantáziájának. *Egy tanár születésének története* című 1946-ban írt esszéjében így emlékezik vissza a szemináriumi légkörre: „A szeminárium leginkább egy laktanyához hasonlított. A következetességhez tartozott, hogy ha a diák egy tanárral a folyosón összefutott, azonnal vigyázzba kellett vágnia magát katonás tisztelgés kíséretében. (...) Majd minden tiltva volt, és a szabályok áthágása a legszigorúbb büntetést vonta maga után. Így védték a tiszta jellemet. Így formálták a gerinceket hajlékonyá, ha pedig nem hagyta magát, megtörték. Csak egy dolog számított: engedelmes és jámbor alkalmazottakat nevelni, akiknek eszükbe sem jut önállóan gondolkodni, még kevésbé úgy cselekedni.”

A korlátolt légkörön túl a tanítóként szerzett első tapasztalatok sem növelték Kästner lelkesedését a tanári pálya iránt. Rá kellett

jönnie, hogy tehetsége és ambíciói más irányokba vezetnek. De még mielőtt bármiféle konzekvenciákat levonhatott volna e felismerésből, 1917 júniusában kézhez kapta behívólevelét a Német Császári Hadseregbe. Bár a háború végének köszönhetően Kästner a frontvonalon már nem került bevetésre, a kegyetlen kiképzésnek köszönheti egész életét végigkísérő szívbetegségét és a soha ki nem törölhető emlékeket, melyek több versében és regényében is felbukkannak.

A lipcsei pályakezdés

A hadseregből való leszerelése után megért benne az elhatározás, hogy nem elégszik meg a tanítói végzettséggel, megpróbálkozik az egyetemi tanulmányokkal. Mai szemmel ez már nem tűnik olyan vakmerő vállalkozásnak, hiszen tehetséges fiúról van szó, a kor viszonylatai szerint azonban kispolgári vagy munkáscsaládból származó egyetemi hallgató különleges ritkaságnak számított. Kästner azonban vállalja e kihívást, és a híres vásárvárost és médiaközpontot, Lipschét választja tanulmányai székhelyéül.

1919 szeptemberében iratkozott be német és színháztudomány szakra, azzal az elhatározással a fejében, hogy egyszer majd nagy filmrendező válik belőle.

A Lipschében töltött első évek a mindennapi túlélés és a nélkülözés jegyében teltek. A háborúban kivérezett és megalázott ország sztrájkoktól, puccskísérletektől, merényletektől hangos. A gazdaságnak pedig még sok évre lesz szüksége, hogy a háború okozta veszteségeket kiheverje. Kästner az általános szegénységben nem igen számíthatott szülei segítségére, így alkalmi munkákból próbálta magát úgy-ahogy eltartani.

Mindemellett az egyetem első éveiben lelkesen fordult a tudományos élet felé. Hatalmas energiával vetette bele magát Gotthold Ephraim Lessing munkásságának tanulmányozásába, majd az egyetemes filozófiatörténet rejtelseibe. Kisebb-nagyobb sikereket is elkönnyelhetett magának ezen a területen, de nem érezte őket oly átütőnek, hogy érdemes lett volna életét a tudománynak szentelnie.

Több örömet és elismerést talált az újságíróvilágban. 1922-től folyamatosan szállítja verseit és kisebb elbeszéléseit a *Leipziger Tageblatt*nak, és már 1923-tól szerkesztői állásban dolgozik az újságnál. Több más lappal is megbízásban áll, mint például a *Der Drache* című satirikus hetilappal, ahova kabaré verseket és politikai paródiákat szállít, vagy a *Beyers für Alle* című családi lappal, ahova az újság fiatalabb olvasóinak a 19. század szellemében morális történeteket ír. A liberális beállítottságú *Neue Leipziger Zeitung*nak pedig 1923-tól rendszeresen ír színházkritikákat, kortársművészetről beszámolókat, útirajzokat, elbeszéléseket és verseket.

1925-re, amikor mint a filozófia doktora kapja kézhez egyetemi diplomáját, már anyagi gondoktól mentesen éli az elismert újságírók életét. Lipschén egy jobb utcácskájában kétszobás lakást bérel. A város kávéházai közül a Café Merkúrt választja törzshelyéül.

Ide futnak be levelei, és a legnagyobb biztonsággal itt érhető utol egy kis beszélgetésre. Mint a város előkelő újságjának szerkesztője, színészek, rendezők, a kortárs művészvilág krémje keresik a társaságát. De Kästner nem elégti ki minden ízében az újságírói karrier. Nem sokkal a huszonnyolcadik születésnapja előtt így ír édesanyjának a jövőre vonatkozó terveiről és ambícióiról: „A doktori munkám hányódik valahol, pedig jó. A versek jók, de senki sem figyel fel rájuk. Nincs más hátra, mint hogy szoríts nagyon, mert harmincévesen azt akarom, hogy ismerjék a nevem, harmincötre elismert akarok lenni, negyvennel pedig már egy kicsit híres is. Bár híresnek lenni nem is annyira fontos dolog, de ha már egyszer így áll a tervezetemben. Úgyhogy muszáj, hogy összejöjjön. Egyetértünk?”

E tervek megvalósításához Lipcse egyre inkább szűkösnek bizonyult. „Németország egyetlen szeglete, ahol történik valami, Berlin” — mondja Kästner, úgyhogy el is kezd ebbe az irányba mozgolódn. A *Berliner Zeitung*nak tudósításokat küld. Egyre több berlini ismeretségre tesz szert. Szobát tart fenn az előkelő Excelsior Hotelban, hogy amikor csak történik valami, Berlinben lehessen. Azonban a végső döntést, hogy a biztos lipcsei karriert végleg feladja, nehezen hozza meg, mígnem a sors egy kisebb botrány formájában kész helyzet elé állítja. A lipcsei farsangi újság közli Kästner egy versét, Erich Ohlers illusztrációjával, amit a konkurens lap túl frivolnak ítél. A *Neue Leipziger Zeitung*, hogy elejét vegye az akciónak, jobbnak látja Kästner elbocsátani. Ezek után Kästner nem sokat tör a fejét, 1927 szeptemberében végleg elhagyja Lipcsét, és Berlinbe költözik.

Berlin, a kultúra városa

Berlin a weimari köztársaság ideje alatt óriási fejlődésen ment keresztül. Alig kevesebb, mint egy évtized alatt London és Párizs után a harmadik legnagyobb európai várossá nőtte ki magát. Az 1923-as pénzreform, és a '29-es New York-i tőzsdekrach közötti időszakot nem véletlenül nevezték el később arany éveknek. Akik a kultúrában nevet akartak szerezni maguknak, Berlinbe özönlöttek, hogy itt próbáljanak szerencsét, ugyanis sehol máshol Európa városaiban nem létezett ilyen pezsgő kulturális élet. Száznegyvenhét napi- és hetilap jelent meg teljes rendszerességgel, harminc színház és legalább ennyi kabaré működött 1925-ben —, több mint háromszáznegyven mozi üzemelt, ezekből önmagában az *Ufo Palast am Zoo* elnevezésű, óriási luxussal megépített mozikomplexum kétezzer-százhatvanöt néző befogadására volt képes.

Ennél kedvezőbb közeget az érvényesülésre aligha álmodhatott volna magának egy nagyravágyó újságíró és novellista. Kästner nem is hagyta kihasználatlanul a nagyváros nyújtotta lehetőségeket. Minden energiáját latba vetve lát neki a munkának. Berlinben különböző szerkesztőségekhez ír novellákat, verseket, színház- film- irodalomkritikákat, Lipcsébe a berlini életről szállít karcolatokat.

A legnagyobb elismerést és az irodalmi ambícióihoz leginkább illő megbízást a kor egyik legnevesebb irodalmi hetilapjától, a *Die Weltbühne*től kapja, ahol többek között Kurt Tucholsky, Arnold Zweig, Lion Feuchtwanger mellett heti rendszerességgel jelennek meg versei. E megbízással a mellékesen irodalommal is próbálkozó firkászok közül előlépett a mellékesen újságírással is foglalkozó irodalmárok közé. Most már csak az önálló kötet hiányzik, hogy teljes legyen az irodalmi karrier, de ez egy kicsit még várat magára. Ugyanis a kiadók nem lelkesednek Kästner groteszk verseiért, még kevésbé Erich Ohsernek Kästner verseit illusztráló, obszcén rajzaiért, amelyek a kiadás engedélyezését is veszélyeztetik. Kisebb-nagyobb huzavona után egy stuttgarti kiadó mégis vállalja Kästner kiadását,² amit aztán nem is bán meg, hiszen lelkesen fogadja e verseket az olvasóközönség.

²*Herz auf Taille*, 1928;
Lärm im Spiegel, 1929;
Ein Mann gibt Auskunft,
1930; *Gesang zwischen
den Stühlen*, 1932.

A közönségsiker sokban magyarázható Kästner verseinek jellegzetességével. Első verseskötetének előszavában hosszasan elemzi lírikus hitvallását, és a módszert, ahogyan versein dolgozik. Távol esett tőle Hoffmannsthal és Stefan George csak a beavatottak szűk közössége számára érthető irodalma. Kästner a versírást tömegigényeknek megfelelni akaró kisiparos foglalatosságként élte meg. A verseknek, hasonlóan mint az apja gyártotta koffereknek, feladatot kell teljesíteni: minél szélesebb olvasóközönséghez eljutva, nagy tömegek előtt tárják fel az emberi butaság és korlátoltság jellegzetességeit. Mindehhez tiszta és érthető nyelvezet szükséges, hiszen minél tisztábban ismeri fel mindezt az olvasó a versben, annál előbb lesz kész, hogy változtasson saját korlátoltságán és kisszerűségén.

E programpontok önmagukban nem különösebben kecsegtetnek izgalmas irodalommal, csakhogy e száraz elmélethez elég egy kevéske a kästneri szemtelen hangvételtől, hogy valóban a tömegek számára is élvezhető líra szülessen. E versek titka egyedi nyelvezetük: rafinált egyvelege a közhelyek, reklámszövegek és klasszikus idézetek puffogatásának; az iróniának, az eredeti fantáziának, a humoros csattanóknak, képtelenségeknek és paradox helyzeteknek.

**Emil és a detektívek,
avagy a
gyerekközönség
meghódítása**

1929 októberében történik Kästner életében a nagy fordulat. Edith Jacobsohn a *Weltbühne* kiadója, és mindemellett a hírneves Williams & Co gyerekkönyvkiadó tulajdonosnője szerződést ajánl Kästnernek, hogy próbálkozzon meg egy gyermekkönyv megírásával. A társadalomkritikus esszéistát és lírikust — akinek fejében „ezernyi ötlet”, melyeknek persze a gyermekirodalomhoz még csak távolról sincs közük — kissé meglepi az ajánlat, de hosszas rábeszélés után mégis vállalja a megbízást. Így születik meg Kästner első gyerekkönyve: az *Emil és a detektívek*.

A siker óriási. Egyetlen hónap alatt négyezer példány fogy el belőle, fél év alatt újabb tízezer darab kerül ki a nyomdából, ami mindössze egy évig fedezi a keresletet.

A jó alapanyagnak ígérkező történetekre éhes filmeseknek is szemet szúr Emil fordulatokkal teli detektívregénye. Kästnerről pályafutása kezdetétől el lehet mondani, hogy sok kortársával ellentétben, nem idegenkedett a modern technika legújabb vívmányaitól. Jártas volt a filmvilág berkeiben, nem egy újságnak szálított rendszeresen filmrecenziókat, a sziléziai rádió nagy sikerrel játszotta Edmund Nick zeneszerzővel közösen készített zenés rádiójátékát. Így nem volt számára idegen az *Ufa-Palast* filmstúdiójának felkérése, hogy készítsenek a regényből játékfilmet. Egy év alatt el is készül a film, és bár Kästner nem különösebben elégedett a szerinte túl amerikai stílusúra sikerült filmmel, a nézők körében hatalmas sikert arat.

Erich Kästner már első gyerekkönyvével átütőbb sikert ért el, mint eddigi művének bármelyikével. Túl is szárnyalta az előirányzott sikerprogramot, hiszen már harmincévesen jogosan otthon érezhette magát a híres emberek világában. De nemcsak híres, hanem jómódú embert is faragott belőle a derék Emil, hiszen csupán a történet megfilmesítésének jogáért tízezer márka ütötte a markát.

Bár 1929, az *Emil és a detektívek* megjelenésének éve, sikeres év Kästner életében, szűkös esztendőket nyitánya Németország történetében. Az októberi New York-i tőzsdekrach következménye, a gazdasági világválság nagyon hamar felőrölte Európában gazdaságát. Németországban néhány év alatt egymillióról ötmillióra emelkedett a munkanélküliek száma. A politikai helyzet 1930 márciusában robbant, amikor a Weimari Köztársaság utolsó kormánya lemondott mandátumáról. Ezzel véget ért a két világháború közötti demokratikus Németország története.

A világegés előtti
moralizálás

E nehéz években játszódik Kästner első regénye: *Fábián, egy moralista regénye*. Különös műgonddal dolgozott Kästner e sok szempontból életrajzi ihletésű munkáján. Hónapokra visszavonult egyéb teendőitől, és minden energiáját a könyv írásának szentelte. Többször átdolgozta a kéziratot, mire úgy ítélte meg, hogy a szöveg kiadásra érdemes. A cenzúra kisebb simítgatása, és az eredeti cím: *Így jutunk ebek harmincadjára* megváltoztatása után, 1931-ben jelent meg a mű, melynek sorsa Kästnert különös mértékben foglalkoztatta. Összeszorult gyomorral várta a fogadtatást, és nem kellett csalódnia. Egy hónap alatt elfogyott az első tízezer példány, és később volt a második kiadás. A szűk baráti kör el volt ragadtatva; a liberális, demokratikus újságok, melyek többségében Kästner maga is publikált, elismerőleg nyilatkoztak a regényről.

„Egy erkölcstelen könyv a legmélyebb erkölcsösséggel megírva” — véli Peter Flamm a *Berliner Tageblatt*-tól.

„E könyv mögött egy olyan író áll, akinek a világvége hangulat a vérében van” — írja a *Hamburger Fremdenblatt*.

Hans Fallada pedig a következőképpen fogalmaz: „Kästner ismeri Berlint. Amiről itt ír, az tiszta és világos, (...) minden részle-

te igaz. Ez egy pokol, de e pokolban még sok ember él, akik még hisznek valamiben, nevezhetjük őket akár idealistáknak is. Fegyvertelenek, és bárki azt tehet velük, amit akar. Legyenek aggodalmaid, csalódásaid, okozz magadnak fájdalmat — ilyen a világ! De nem szükségszerű, hogy ilyen legyen. Csináljatok, amit akartok, mondja Kästner Fábiánja, nem mondunk le a tisztességről.”

A szélsőbal, ókonzervatív és jobboldali újságok azonban már kevésbé lelkesek. Szennyirodalomnak, és polgárpukkasztónak titulálják a regényt. Az ókonzervatív lapok elsősorban a túlhangsúlyozott szexualitást nehezményezik, míg a kommunisták hiányolják a harcos pátoszt és — mint ahogy az a marxista esztétika szerint elengedhetetlen követelmény — a társadalom megváltoztatását célzó megoldási lehetőségeket. A hős passzivitása és bármiféle álláspont vállalásának teljes hiánya zavaros és sötét atmoszférát kölcsönöz a regénynek — vélik a baloldali kritikusok.

A szélsőjobb nem veszteget túl sok szót a regényre, egyszerűen a nemzet szégyenének bélyegzi azt, további intézkedéseket majd hatalmának biztos tudatában, az 1933-as könyvégetésen fogatosít.

E kritikákból kitetszik, hogy milyen megosztott volt a kortársak véleménye a *Fábiánnal* kapcsolatban. De kár lenne ezekből a regény irodalmi minőségére messzemenő következtetést levonni, hiszen e szövegek sokkal inkább politikai hovatartozásból fakadnak, mint mély művészi elemzésből. E szövegrészetek inkább tanúi Németország politikai tagoltságának, mint a Fábián művészi értékének. Érdekes forrásai annak, hogy a 30-as évek elején, egyes politikai irányzatok milyen elvárással viseltettek egy regénnyel szemben.

Háború otthon, avagy
külföldön

Míndeközben Németországban a politikai helyzet egyre radikalizálódik. 1933. február 27-én kigyulladt a Reichstag, és a nemzetiszocialisták ezt használták ürügyül az ellenséges tábor likvidálására. Ezzel egyértelmű helyzet teremtődött; a náci párt biztos alapokra helyezte hatalmát, és senki, aki valaha is hallatta szavát a szélsőjobb eszmeiség ellen, nem érezhette magát biztonságban Németországban. A Reichstag felgyújtását követő napokban Bertold Brecht, Heinrich Mann, Kurt Tucholsky, sok más pályatársukkal együtt elhagyják Berlint. Edith Jakobsohn, a *Weltbühne* zsidó származású kiadója Londonba menekül. Pár héttel később az újságot betiltják, a főszerkesztőt, Carl von Ossietzkyt koncentrációs táborba szállítják. Kästner drezdai iskolatársát és barátját, az elkötelezett kommunista színészt, Hans Ottót a Gestapo halálra kínozza. Hermann Kesten, kritikus és a kästneri líra lelkes híve, családjával együtt Párizsba menekül. Mindenki, aki liberális és demokratikus elveit nyilvánosság előtt vállalta, ha teheti, menekül Németországból.

És Kästner?

Erich Kästner a Svájcban fekvő Meránba utazik. Szabadságra. Hogy kipihenje magát és pár hét múlva, ha már eleget pihent,

visszatérjen Berlinbe. Hiába próbálják barátai és jóakarói rábeszél-
ni arra, hogy maradjon inkább a biztonságos Svájcban, ő ragasz-
kodik az elhatározásához. Kästner e csöppet sem veszélytelen és
életének tán legnehezebb tizenkét évét meghatározó döntését így
indokolja: „Egy írónak akarnia kell, és tudnia kell átélni, hogy ne-
héz időkben hogyan viseli sorsát az a nép, melyhez tartozik.”

Barátjának, a Párizsba emigrált Hermann Kestennek írt levelében
hosszasan kifejti, hogy szülei iránt érzett aggodalma is erősen befo-
lyásolta e döntését. Hogy érthető legyen, milyen mély motivációt je-
lentett ez Kästner számára, ismerni kell szüleihez fűződő viszonyát.

Az író és szülei

Erich és Ida Kästner kapcsolata nem szokványos szülő-gyerek
kapcsolat. Olyan erős kapocs kötötte őket össze, ami nem hason-
lítható se szerelemhez, se barátságához. Ida Kästner életének
egyetlen értelme továbbra is a már felnőtt fia. Minden gondolata
és cselekedete csakis Erichre koncentrálódik. Amióta Kästner el-
hagyta a szülői házat, anyja és fia mindennapi levelezésben áll-
nak egymással. Kästner, amikor csak teheti, hazautazik, vagy vend-
égül látja édesanyját saját otthonában. Nyaralásukat is rend-
szeresen együtt töltik, és együtt kúrálják szívbetegeységüket.

Az anyja teljes természetességgel őrködik fia élete felett. Intézi öl-
tönyeinek varratását, a piszkos ruhák tisztítását, aggódik a fia egész-
ségéért, s hogy helyesen táplálkozzon, hetente küld csomagot almá-
val, kolbásszal, süteménnyel. Ha Lipcsében vagy Berlinben megláto-
gatja fiát, elkíséri kávéházi útjaira. Ismeri fia barátait és kollégáit, és
szerelmi történeteinek legapróbb részleteit. Kästner egy 1929 január-
jában kelt levélben így fogalmazza meg édesanyjának kettőjük kap-
csolatát: „Olyan szép, hogy mi ketten egymást jobban szeretjük,
mint az összes anya és fiú, akit csak ismerünk, együttvéve... A többi
emberi kapcsolat mi ehhez képest? Baráti szeretet vagy akármi más,
emellett egészen jelentéktelen. Mi vagyunk egymásnak a legfonto-
sabbak, és mindenki más csak messze ezután következik.”

És Emil Kästner, az apa, milyen szerepet játszott e háromtagú
családban? Az eddigiekből is kiderült, hogy Kästnerék családjá-
ban nem a családfő az, aki a dolgok menetét meghatározza. Az
apának nemigen van beleszólása felesége és fia egymás iránt ér-
zett érzelmeibe. De e képhez hozzátartozik az a tény is, amit
Erich Kästner későn született gyermeke, Thomas, csak apja halála
után tárt a nyilvánosság elé, és ami az író életében csupán egy
szűk baráti kör számára volt ismeretes, miszerint Emil Kästner
nem a vérszerinti apa. Az író igazi apja egy bizonyos Dr. Zim-
mermann, a család zsidó származású háziorvosa, aki nem sokkal
a második világháború előtt emigrált Brazíliába.

Ez a tény valamelyest árnyalja a fiú és anyja kapcsolatát. Más-
résről új megvilágításba helyezi Erich Kästner azon döntését,
hogy a Harmadik Birodalomban maradt. Hiszen, úgy mond le az
emigrálás lehetőségéről, hogy — álcázottan ugyan, de — félzsídó
a náci Németországban.

Tehát Kästner visszatér, és megkezdődik a tizenkét évig tartó túlélési stratégia. 1933. április elején érkezik Berlinbe. A nyilvános orgánumokat ekkorra már vagy betiltották, vagy szélsőjobb szellemiségtől ihletetten „megreformálták”. Az *Emil* kivételével Kästner művei mind feketelistára kerültek, ő maga pedig publikálási tilalom alatt áll. Berlinben személyesen nézi végig, hogyan égetik sok barátjának és pályatársának műveivel együtt könyveit. A Gestapo több ízben őrizetbe veszi és kihallgatja.

Mint újságíró és politikai író már nem tevékenykedhetett tovább, így újabb gyerekkönyvek írásából és külföldi publikációkból tartotta fenn magát.

A háború éve

1939. szeptember elsején kitört a háború, a Náci Németországban szigorodott az „ellenséges erőkkel” szembeni bizalmatlanság, külföldön publikálni egyre veszélyesebb vállalkozás volt. Kästner, hogy a mindennapi megélhetését biztosítsa, a színházzal próbálkozott. Az időközben megjelent *Három ember a hóban* című, igazából felnőtteknek szóló gyerekgregényének színházi változatát játsszák álnév és -cím alatt. Azonban hamar fény derül a csalásra, és a darabot leveszik a színházak műsoráról.

A forgatókönyvírás már több szerencsét hozott. A propaganda-minisztérium beleegyezésével engedélyezik, hogy Erich Kästner — bár kizárólag álnév alatt — a német Ufa filmtársaságnál mint forgatókönyvíró dolgozhasson.

A náci Németország sokban köszönheti tehát legnagyobb filmes vállalkozásának megszületését Kästnernek. Ugyanis Kästner az ötletadója és forgatókönyvírója annak a *Münchhausen* címen forgatott filmnek, mely hat és fél milliós költségvetésével Németország addigi filmtörténetének legdrágább alkotása. A film a legmodernebb szín- és hangtechnikával készült, soha nem látott trükkökkel, parádés kosztümökkel, tömegjelenetekkel színesítve, hogy a háború egyre fájóbb terheit felejtse.

A *Münchhausen* 1943. március 3-án mutatták be először óriási parádé keretében, négy héttel a sztálingrádi vereség után. Pár hónappal később megkezdődött Berlin bombázása, és a kulturális élet lassan megszűnt létezni Németországban.

Kästnerre már mint forgatókönyvíróra sem volt szükség. Hosszú két év következett, amikor minden írás csak az íróasztalfióknak készült. A mindennapokban pedig csak egy fogalom létezett: a túlélés.

Minél közelebbi Németország elkerülhetetlen összeomlása, annál agresszívebbek a retorziók a nem szélsőjobb szellemben gondolkodók ellen. 1945. március elejére az SS a „hosszú kések éjszakájának” hangulatát idéző terrorakciókat tervez. Kästner neve a kiszemelt áldozatok között van. Helyzete igen reménytelen, hiszen szinte esélytelen vállalkozás a listán szereplőknek Berlint elhagyni. E szorult helyzetben egy jó barátja siet segítségére, a filmes Eberhard Schmidt. Hogy a veszélyes Berlinből kimenekítse

Kästnert, hamis papírokat szerez neki, és egy rég tervezett filmzés ürügyén, nagyrészt házaspárokból és gyerekekből álló „forgatócsoporttal” Tirol egy nyugodt hegyi falujába menekülnek, hogy itt várják be a háború végét.

München, 1945. augusztus. A város romokban. Az épületek negyvenöt százaléka elpusztult, háromszázezer ember hajléktalan, száztizenhétezer lakás megsemmisült.

De irodalmi folyóiratok, kulturális hetilapok alakulnak. Hét-száz embert befogadni képes kabarészínházi alapítanak, *Pingvin* címen gyerekeknek szóló folyóirat készül. A város tele a német kortárs kultúra túlélőivel. Wolfgang Koeppen, Arthur Maria Rabenalt, Peter de Mendelssohn, Erich Kästner és még sokan mások tizenkét év után itt köszöntik egymást először. Az újjáépítés megkezdődik, mindenki keresi helyét az új világban.

A háború utáni német társadalomnak azonban van egy nagy, mai napig fel nem dolgozott öröksége: a náci Németországhoz való viszonya. A háború szinte még véget sem ér, s már megkezdődik az önelemzés, ki a bűnös: bűnös-e minden német, vagy csak akik Hitlerre szavaztak, vagy csak Hitler, vagy pedig csak Gavriilo Prinzip?

E kérdés értelmezésének egyik nyitánya az otthonmaradottak és emigránsok között folyó vita, melynek tárgya, hogy vajon azok, akik 1933 és '45 között Németországban publikáltak, vagy a kulturális életben tevékenykedtek, még ha mint bármiféle politikától távol eső könyv szerzői, vagy akár mint szórakoztató film forgatókönyvírói, nem paktáltak-e le valamilyen módon a hatalommal? Thomas Mann az egyik szószólója annak az emigránsok által képviselt nézetnek, miszerint mindenki, akinek lehetősége lett volna Németországból menekülni, de mégsem tette, a nácizmus bűnrészes.

Kästnert mélységesen bántja ez a felfogás. Saját magát a nemzetiszocializmus áldozatának tartja, és nem elég, hogy könyveit elégették, karrierjét tönkretették, és legtermékenyebb éveiben hallgatásra kárhoztatták, még bűnösnek is kikiáltották.

Az 1945 augusztusában Németországban élő költők Thomas Mannt felkérlik, hogy térjen haza. Mire ő így válaszol: „Be kell vallanom, hogy félek a német romoktól, és hogy nehéz lenne a megértés azok között, akik ezt a »boszorkányszombatot« kívülről élték végig, és köztetek, akik együtt táncoltatok.”

Ez volt az a pont, ahol Kästner úgy érezte, beleszól e vitába, és vállalja az otthonmaradottak védelmét. A müncheni *Neue Zeitung* hasábjain megjelentett egy gyermekmesének álcázott polémiát, melyben egyértelműen állást foglal Thomas Mann nézetével szemben, borsot törve ezzel a világirodalmi nagyság orra alá.

„Erika felolvasta Kästner szemtelen, az egész német sajtót megjárta cikkét a dekadens nagyságomról, vagy »nem« nagyságomról.” — olvashatjuk 1946. április 8-án Thomas Mann naplójegyzetében.

Kästnert mélységesen felháborítja a C. G. Jung által megfogalmazott kollektív bűnösség elve, mely a pszichológus szerint a né-

met nép lelkiismeretét kellene terhelnie. Nevetségesnek tartja a nagyhatalmak magabiztos önbíráskodását, hiszen — mint írja — „Ki paktált le Hitlerrel? Ki kötötte meg a konkordátumokat? Ki írta alá a kereskedelmi megállapodásokat? Ki küldte a diplomatáit a berlini fogadásokra, atlétáit az olimpiára? Nem mi, párizsi uraim!”

Cikkeiben és beszédeiben újra és újra visszatér a kérdéshez: hogyan lehetne „a bűnös nép” kutyaszorítójából kikerülni, mi lehetne az alapja az újramezítésnek? Kästner mint igaz moralista, úgy értékeli, hogy a náciizmus sikerének kulcsa a német jellem megrontásában van. A fasizmus szerinte csakis azért tudta a tömegek bizalmát megnyerni, mert okos pszichológiával kihasználta azt a pillanatot, amikor az emberek hite meggingott a régi értékekben. Elbizonytalanodva és jövőképüket elveszítve ítélőképességük megromlott, és már nem tudtak dönteni jó és rossz között. Mindaddig, amíg nem sikerül visszatérni a régi értékekhez, a nép manipulálható marad, és nem fog tudni nemet mondani egy esetleges jövőbeli diktatúrára sem. Az egyetlen kiút Kästner szerint, ha sikerülne a múlt erényeihez és értékeihez visszatérni.

A révbe jutott ember

A vita azonban lassan erejét veszti, kérdések hangsúlya is megváltozik, hiszen a probléma most már nem a hazatérés vagy emigráció, hanem Kelet- vagy Nyugat-Németország dilemmája. A mindennapi élet kezd a normális kerékvágásba rázódni, és az emberek számára tetszetősebb szlogen, a gazdasági csoda országává válni, mint a régi erények őrzőiként harcolni az elismerésért.

Kästner is lassan berendezkedik az új élet feltételei között. Ír, filmez, felolvasóestekre jár. Ismerik és elismerik. Egy körkérdés tanúsága szerint az írók ismertségi listáján Thomas Mann, Hermann Hesse, Franz Werfel, Sinclair Lewis, Ernest Hemingway után az előkelő hatodik helyen áll. Rangos irodalmi díjakkal tüntetik ki, a nyugat-német PEN-klub elnökének választják. Mindemellett anyagi gondoktól távol, jólétben és polgári kényelemben élheti életét.

De az elismertség, az irodalmi kitüntetések mind a múlt alkotásainak szólnak. Kästnernek már nem sikerül a kortárs irodalom hangvételére ráéreznie. Az irodalomról alkotott morális elképzelései, az irodalommal szemben állított pedagógiai követelményei egyre inkább idejét múltak.

A háború okozta sebeket, az emigráns vitában szerzett sérelmeket Kästner nem tudja feldolgozni. Elégedetlen a világ folyásával, a hidegháborúval, Németország kettészakításával. Aggodalommal tölti el „a mai fiatalok” egyre inkább kiüresedő értékrendje: „A tekintély sorvadása, az alázat és az egyenes őszinteség elvesztése, előjelei egy katasztrófának” — véli Kästner.

Alkoholba és cigarettázásba fojtja bánatát. Amikor 1974-ben megtudja, hogy előrehaladott nyelőcsőrákban szenved, a kórházi kezelést visszautasítja. Pár hónap múlva, 1974. július 29-én hal meg, hetvenöt éves korában.